

До питання гуманізації

ювенальної юстиції України

Є. С. Демчіхіна

кандидат юридичних наук, викладач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

У статті розглядаються проблемні питання, пов'язані із впровадженням відновного правосуддя в кримінальному судочинстві України. Проаналізовано норми КПК про угоди в кримінальному провадженні.

Ключові слова: відновне правосуддя, медіація, угода про примирення, кримінальний процес, майнові злочини, національне кримінальне законодавство.

В статье рассматриваются проблемные вопросы, связанные с внедрением восстановительного правосудия в уголовном судопроизводстве Украины. Проанализированы нормы УПК о соглашениях в уголовном производстве.

Ключевые слова: восстановительное правосудие, медиация, соглашение о примирении, уголовный процесс, имущественные преступления, национальное уголовное законодательство.

The problem issues connected with the implementation of restorative justice in criminal judiciary of Ukraine are considered in the article. The norms of the Criminal procedure Code of Ukraine about agreements in criminal proceedings are analyzed.

Keywords: restorative justice, mediation, agreement on reconciliation, criminal process, property crimes, national criminal law.

Злочинність неповнолітніх завжди була і залишається гострою актуальною правовою та суспільною проблемою, що постійно привертає увагу вчених і практиків. Вона є складовою загальної злочинності та засвідчує тенденції її розвитку в майбутньому. Це зумовлено не лише тим, що неповнолітні завжди визнавалися злочинцями особливого роду, а й тим, що на сьогодні це одна з найбільш кримінально уражених верств населення.

Соціально-економічна криза в Україні, безробіття, невирішені завдання культурно-виховного характеру негативно впливають на формування молодого покоління. В окремих випадках ці явища зумовлюють відчуження неповнолітніх від офіційних інститутів соціалізації.

Так, особливістю криміногенної ситуації в підлітковому середовищі є зміна її структури в бік зростання корисливих злочинів. Найпоширенішими злочинами залишаються крадіжки, тобто майнові злочини (майже 66 %). Значною мірою на стан оперативної ситуації впливає незайнятість населення і триваюча міграція.

На кінець 2012 року у підрозділах кримінальної міліції у справах дітей органів внутрішніх справ України перебувало 14 тис. 213 дітей. Стільки ж утримується дітей, яким не виповнилося 11 років, а також 1 тис. 557 підлітків віком від 11 до 14 років, 5 тис. 665 дітей віком від 14 до 16 років та 6 тис. 814 – від 16 до 18 років. За статистичними даними на сьогодні злочинність неповнолітніх має таку структуру: злочини, пов'язані з наркотиками – 2,8 %; хуліганство – 6,2 %; крадіжки – 70,5 %; злочини проти життя та здоров'я – 2,1 %; інше – 9,4 % [1].

Розглядаючи проблему злочинності серед неповнолітніх, необхідно виділити сукупність обставин і факторів,

що сприяють підвищенню її рівня. Неабияку роль відіграє сім'я, в якій виховується майбутній правопорушник (злочинець), а також активна профілактична й попереджувальна робота. Негативно впливає на підлітків відсутність контролю з боку суспільства (серед неповнолітніх спостерігається незайнятість, не всі з них відвідують навчальні заклади), алкоголізм і наркоманія серед однолітків тощо.

Залишається досить гострою і проблема адекватного реагування на злочинність неповнолітніх. Значною мірою це викликано недосконалістю національного кримінального законодавства, яке є, з одного боку, більш репресивним щодо дітей, ніж щодо дорослих, на що неодноразово звертали увагу дослідники [2], а з другого – нерідко призводить до невинного звільнення від відповідальності. Судова практика свідчить, що більшість неповнолітніх, які скоїли злочин, звільняються від покарання з випробуванням (67,2 % від усіх засуджених), а приблизно чверть засуджується до позбавлення волі [3].

Така ж статистика спостерігається і в Росії, де щодо більшості неповнолітніх, які вчинили злочин, реальна відповідальність не застосовується, а до позбавлення волі засуджуються 24 % неповнолітніх [4, с. 105].

В обох випадках вкрай рідко досягається мета кримінальної відповідальності: в першому випадку неповнолітній відчуває себе безкарним, його жертва – незадоволеною, а спільнота – менш безпечною; в другому випадку жертва теж не отримує відшкодування, неповнолітній, який потрапляє в кримінальне середовище, швидко прилучається до кримінальної практики, а громада отримує замість ресоціалізованої особи криміналізовану.

Попри негативну роль покарання у вигляді позбавлення волі, яке нерідко стає «кримінальним університетом» для неповнолітнього, сама система сучасного карального за своєю суттю кримінального судочинства об'єктивно сприяє криміналізації особистості [5, с. 77].

Слід погодитись з вітчизняними та зарубіжними авторами, які констатують кризу карального правосуддя (Н. Крісті, А. М. Карнозова, І. А. Войтюк, В. Землянська) і особливо це стосується правосуддя щодо неповнолітніх. Більш перспективним видається підхід, який отримав назву відновного правосуддя (*restorative justice*). З точки зору Г. Бейзмора та М. Амбрейта, яку цілком поділяємо, застосування такого підходу до делінквентної дитини дає можливість досягти трьох цілей, недосяжних у каральному правосудді: жертва отримує реальне відшкодування нанесеної їй матеріальної або моральної шкоди; правопорушник виходить з примірної процедури більш придатним до суспільного життя, оскільки він не тільки усвідомлює і переживає своє діяння, а й намагається ліквідувати його наслідки; громада є більш безпечною [6].

Важливу роль та великі можливості відновного правосуддя визнано ООН, Радою Європи, Європейським Союзом. Практично в усіх європейських країнах, а також США, Канаді, Австралії при здійсненні кримінального судочинства передбачено можливість застосування відновного підходу [4, с. 123].

Аналіз законодавства зарубіжних країн дає можливість виокремити такі різновиди медіації:

1) «проста медіація». Так, відповідно до ч. 4 ст. 61 Кримінально-процесуального кодексу Франції прокурор має право до винесення рішення судом та за згодою потерпілого і правопо-

рушника направити кримінальну справу на медіацію, якщо він вважає, що такий захід зможе забезпечити відшкодування шкоди, завданої злочинцем. У такому випадку прокурор може використати допомогу громадської організації у залагодженні конфлікту, що зумовлений суспільно небезпечним діянням;

2) «комбінована медіація». Зокрема, німецьке законодавство передбачає, що прокурор може закрити кримінальну справу, якщо правопорушник не тільки примириться з потерпілим та відшкодує йому завдані збитки, а й виплатить певну грошову суму «суспільно корисній установі або бюджету». Подібні норми діють у Словенії. У цій країні правопорушника зобов'язують робити грошові внески на користь т. зв. Фонду захисту осіб, що постраждали від злочину [4, с. 130].

Впровадження та застосування медіації у кримінальних справах спрямоване на розв'язання численних проблем: гуманізації та демократизації правової системи, кримінальної політики; вдосконалення та спрощення кримінального процесу; доступу до правосуддя; підвищення рівня довіри та поваги до суду та правоохоронних органів; забезпечення прав і законних інтересів потерпілого та правопорушника; профілактику злочинності та уникнення подальшої криміналізації осіб, що вчинили злочин у місцях позбавлення волі; відновлення позитивних міжособистісних стосунків у громаді тощо.

Існує велика кількість форм та проявів відновного правосуддя, серед яких найбільш поширеною є медіація (від англ. *mediation* – посередництво). Відповідно до Рішення Ради Європейського Союзу від 15 березня 2001 р. «Про місце жертв у кримінальному судочинстві» медіація в кримінальних справах – це пошук, до або під час кримінально-

го судочинства, взаємоприйняттого рішення між жертвою та правопорушником за посередництва компетентної особи (медіатора) [7, с. 72].

Прийняття у квітні 2012 року нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) дало поштовх до поживлення дискусій довкола відновних методів правосуддя [8]. Все частіше почали піднімати питання гуманізації роботи органів дізнання та суду із дітьми.

Варто зауважити, що першим важливим кроком на шляху до поставленої мети стала розробка та ухвалення Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, яка передбачає з 2011 по 2016 рр. певні дії із удосконалення системи профілактики дитячої злочинності: впровадження відновного правосуддя, створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання і ресоціалізації [1].

Одним із найважливіших нововведень Кримінального процесуального кодексу України є запровадження досі невідомого українському кримінальному процесу інституту – кримінального провадження на підставі угод. Зокрема, Глава 35 КПК передбачає можливість укладення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим і угоди між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості [8].

Зазначені положення розширюють можливості сторін у рамках здійснення кримінального провадження, сприяють його демократизації, відповідають європейським вимогам та є проявом гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС.

Цей інститут має важливе значення для судової практики, оскільки веде

до скорочення строків розгляду кримінальних проваджень, значно зменшує навантаження на роботу судів, економить грошові ресурси держави і головне – сприяє правосуддю, захищаючи права та законні інтереси людини, в тому числі неповнолітніх.

Так, угода про примирення може укладатися, якщо її сторонами чи стороною є неповнолітні. У такому випадку угода укладається за участю законних представників і захисників неповнолітніх. При цьому, якщо неповнолітній досяг шістнадцятирічного віку, він має право укладати угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо ж неповнолітній не досяг 16 років, угоду про примирення за його згодою укладає законний представник неповнолітнього. Про надання згоди неповнолітнім його законним представником у наведених вище випадках обов'язково має бути зазначено в угоді про примирення. Такий підхід слід використовувати, коли укладається угода про визнання винуватості з неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим.

Наприклад, у справі про обвинувачення неповнолітнього В. за ст. 185 ч. 1 КК України винесено вирок 29 травня 2013 р., яким затверджено угоду про примирення від 12 квітня 2013 р. між неповнолітнім В. та К., згідно з якою сторони дійшли згоди щодо правової кваліфікації дій обвинуваченого за ст. 185 ч. 1 КК України, та узгодили призначення покарання у виді штрафу у розмірі п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 850 грн. Дану угоду було підписано законним представником та захисником неповнолітнього обвинуваченого.

Завдяки новому КПК, істотно звужено перелік підстав узяття неповнолітніх

під варту. Це можливо тільки при скоєнні тяжких і особливо тяжких злочинів. При цьому активніше використовуються прогресивніші і гуманніші запобіжні заходи, не пов'язані з позбавленням волі: домашній арешт, передання дітей під нагляд батьків або інших законних представників тощо.

Так, передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи полягає у взятті на себе будь-ким із зазначених осіб або представником адміністрації дитячої установи письмового зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а також його належну поведінку. Передання під нагляд батьків та інших осіб можливе лише за їхньої на це згоди та згоди неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. Особа, яка взяла зобов'язання про нагляд, має право відмовитися від подальшого виконання цього зобов'язання, заздалегідь про це повідомивши.

Варто зазначити, що особисте зобов'язання у 2013 р. застосовувалося 979 разів, особисте поручительство – 106, домашній арешт – 270, передання під нагляд батьків або установ, в яких діти перебувають на вихованні, – 303. А кількість випадків застосування такого радикального запобіжного заходу, як узяття під варту, скоротилася з 522 у 2012 р. до 280 у 2013-му [9].

Уже сьогодні завдяки гуманізації кримінального судочинства стосовно неповнолітніх спостерігається позитивна тенденція до зменшення кількості неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі.

За інформацією начальника Головного управління захисту прав і свобод

дітей Генеральної прокуратури В. Вишинського, в колоніях і СІЗО Державної пенітенціарної служби в 2013 р. перебувало 810 неповнолітніх (майже на 40 % менше, ніж у 2012 р.). Крім того, значно зменшилася і кількість випадків застосування працівниками міліції до неповнолітніх примусових заходів при притягненні до адміністративної відповідальності. Якщо знову ж таки порівнювати показники 2012 і 2013 рр., то кількість підлітків, яких доставили в органи внутрішніх справ, зменшилася удвічі [9].

Проте в Україні, на жаль, як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях, відчувається відсутність «доброї волі», а іноді і просто нерозуміння необхідності розвитку ювенальної юстиції. Соціалізація нового покоління не є пріоритетом сьогодення, адже ми просто намагаємося реанімувати старі інститути та покладаємо всю надію і відповідальність на владу.

У нас присутнє виправдання соціальних структур, в яких ми перебуваємо, проте турбота про майбутнє покоління, як турбота про власну історію, відсутня. В такій ситуації виникла гостра необхідність у побудові оптимальної стратегії, незважаючи на те, що її результати проявляться лише через багато років. Розроблені принципи і концепції мають бути доведені до професіонального середовища і прийняті тими, хто повинен забезпечувати правосуддя. І навпаки, якщо все буде зведено тільки до теорій, то ці теорії врешті «покриються пилом» в архівах.

Розмови про те, що у нас не вистачає фінансових, матеріальних та кадрових ресурсів, викликають подив. Адже, наприклад, утримання одного ув'язненого у виховних колоніях коштує державі набагато більше, ніж навчання підлітка в освітніх закладах.

Список використаної літератури

1. Тимощук О. Підліткова злочинність. Як в Україні планують її побороти? // Юридичний вісник України. – № 13. – 30 берез. – 2013.
2. Сахарук Т. В. Проблеми призначення покарання неповнолітнім // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. Вип. 8. – Х., 2004. – С. 53-59.
3. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 4 (38). – С. 25.
4. Восстановительное правосудие / под ред. И. Л. Петрухина. – М. : МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2003. – 178 с.
5. Флямер Р., Карнозова Л. «Детская юстиция». Обзор экспериментальных проектов в России // Движение за ювенальную юстицию в современной России. – М. : МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2003. – 172 с.
6. [Bazemore G., Umbreit M.] Balanced and Restorative Justice for Juveniles : A Framework for Juvenile Justice in the 21th Century. – University of Minnesota & Florida Atlantic University, 1997. – P. 14.
7. О положении жертв преступлений в уголовном судопроизводстве : решение Совета Европейского Союза от 15 марта 2001 года // Вестник восстановительной юстиции. – М. : Юристъ, 2002. – Вып. 4. – С. 72-77.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : нова редакція станом на 25 травня 2012 року. – К. : Алерта, 2012. – 304 с.
9. Александрова А. Дитяче питання // Закон і бізнес. – № 4 (1146). – 25.01-31.01.2014.